

MINTAQALARNING IQTISODIY RIVOJLANISHINI TARTIBGA SOLISH XUSUSIYATLARI

SAIDXANOVA XONZODA SHOUMID QIZI

Annotatsiya: Ushbu. Maqolada mintaqalarning iqtisodiy rivojlanishini tartibga solish xususiyatlari hamda zamonaviy sharoitda mintaqa iqtisodiyotida innovatsion rivojlanishining o'рни va faoliyati ko'rsatilib o'tilib ilmiy asoslanib tahlil qilgan va taklif va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: mintaqa, innovatsion, jahon tajriba, iqtisodiy o'sish, innovatsiya.

Bugungi jahonda bo'lgani kabi mamlakatimizda innovatsion rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. O'zbekistonning jahondagi iqtisodiy mavqei yuksaltirish va raqobatbardosh ilm-fanni talab qiluvchi mahsulotlar ishlab chiqarish orqali iqtisodiyotni sifatli rivojlantirish bevosita uning innovatsion faoliyatiga bog'liq. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash, davlat va xususiy innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratish muayyan tarmoqlarda texnologik yutuqni ta'minlaydigan innovatsion rivojlanishga xizmat qiladi. Shu munosabat bilan maqolada mintaqaviy darajada innovatsion infratuzilmani tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajriba ko'rib chiqiladi. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirish, hududlarning mavjud tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish hisobiga mintaqa aholisi turmush sifati va darajasini oshirish, shuningdek mahalliy byudjet daromadlari barqarorligiga erishish asosiy ustivor vazifalardan hisoblanadi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davom etayotgan hozirgi sharoitda mintaqalami ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini prognozlash asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni real holatiga baho berib, kelgusi holatini rivojlanishiga ko'mak beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy ijtimoiy prognozlantirish-bu, o'tmishni, hozirgi zamonning rivojlanish qonuniyatlari, tendensiyalariga asoslangan holatda kelajakni oldindan ilmiy bilish va istiqboldagi rivojlanish maqsadlarini va vazifalarini aniqlashdan iborat. Prognozlantirish mamlakat iqtisodiyoti mintaqalari holatiga to'g'ri baho berib, kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlarini ko'rsatib beradi va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega. Hozirgi kunda davlat tomonidan mamlakat hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tartibga solishning samarali mexanizmini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish jarayonini davom ettirish joylarda davlat siyosatini amalga oshirishda hokimiyatning mahalliy va hududiy organlari

javobgarligini oshirishga, davlat boshqaruvidagi respublika organlari vakolatlarini mahalliy davlat hokimiyati organlariga, shuningdek, davlat hokimiyati viloyat organlari vakolatlarini tuman, shahar hokimlik organlariga bosqichma-bosqich o'tkazishga qaratilmoqda.

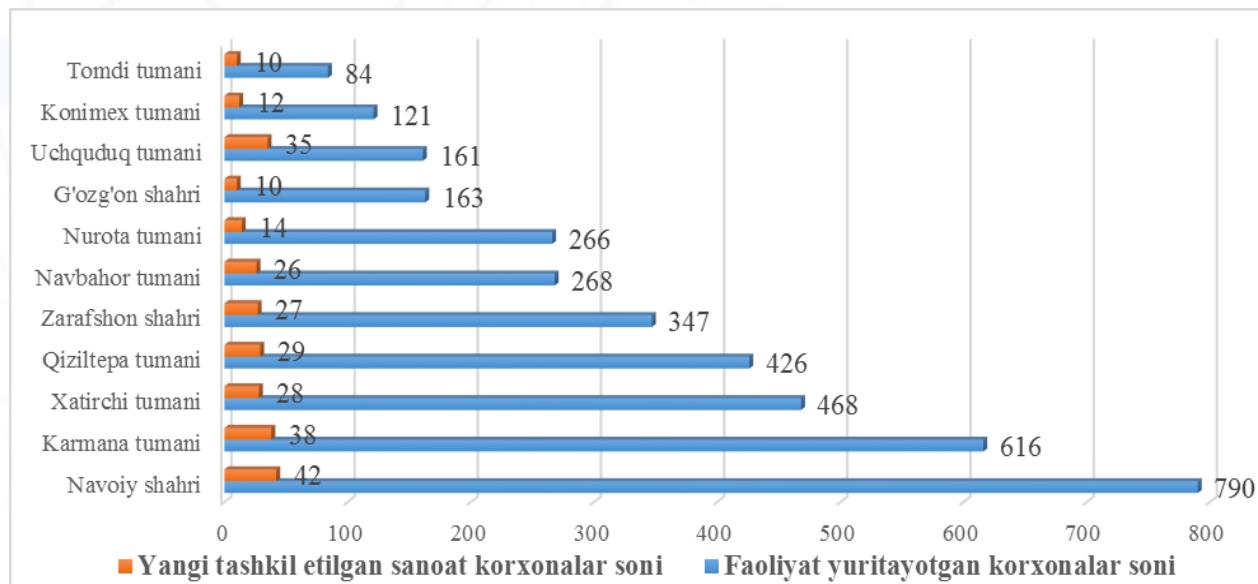
Har bir mamlakat milliy iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishida uni tashkil etuvchi mintaqalarning ahamiyati katta. Iqtisodiy islohatlarni amalga oshirish, barqaror rivojlanishga erishish ko'p jihatdan ana shu mintaqalarning, ya'ni mamlakatning turli ichki qismlarining imkoniyatlari salohiyati va faoliyatiga bog'liqdir[1].

Davlatning mintaqaviy iqtisodiy siyosat yuritishidan maqsad bu hududlarning ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishini nazorat qilishdir. Bu siyosiy tizimning asosiy vazifasi hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yuzaga keladigan tafovutlarni kamaytirish, aholining turli qatlami o'rtasida ne'matlarning taqsimlanishi darajasidagi farqni eng kam darajaga keltirish, hukumatning boshqaruv vazifalarini kamaytirib, mahalliy organlarning o'z-o'zini boshqarish vakolatlaridan foydalanilgan holda o'z muammolarini hal etishni yo'lga qo'yish shular jumlasiga kiradi. Mintaqaviy siyosatning maqsadi mamlakatning yaxlit ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga halaqit beradigan, ijtimoiy kelishmovchiliklarning paydo bo'lishiga xizmat qiladigan hududiy notengliklarni bartaraf etishdan iborat.

Mintaqaviy siyosat keng ma'noda mamlakat hududlarining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini boshqarish bo'yicha hokimiyat organlarining maqsad va vazifalari hamda ularni amalga oshirish mexanizmini ifodalaydi [2]. Jumladan, mintaqaviy iqtisodiy siyosatga ko'ra, mamlakat bir hududida ishlab chiqariladigan tabiiy resurslar va yer osti qazilmalari respublikamizning boshqa hududlarida aniqlanmaganligi uchun bu turdagi resurslarni qazib olish, ishlab chiqarishga xorijiy va davlat investitsiyalarini jalb etish, soliq imtiyozlar, kreditlar va subvensiyalar va boshqa dastaklar yordamida qo'llanilishidir. Bu orqali foydali qazilma boyliklari, nodir metallar, qurilish va dastgohsozlik sanoati uchun zarur mahsulotlar, keng turdagi xalq iste'moli tovarlarini qazib olish, ishlab chiqish va qayta ishlab chiqishga ixtisoslashgan viloyatlarni yanada modernizatsiyalash, zamonaviy texnika va nou-xau bilan ta'minlanganligini oshirish uchun ustuvor yondashuvlarni joriy etish va amalga oshirishdir.

Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida uning hududlarini rivojlantirishda ayrim muammolarni o'rganish zarurligi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ishlab chiqarish imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaslik, ishsizlik darajasining ortib borishi kabi hududiy iqtisodiyotning rivojlanishi bilan bog'liq muammolar ilmiy asoslangan holda yondashuvni taqozo etadi. Ayniqsa, hududlar

ijtimoiy–iqtisodiy jihatdan yetarlicha rivojlanmaganligi, investitsiyalar oqimi mamlakatimizning rivojlangan hududlariga yo‘naltirilayotganligi, shart–sharoit va imkoniyatlar xilma–xilligi oqilona iqtisodiy siyosat olib borishni taqozo etmoqda.

1-rasm. 2022-yil davomida Navoiy viloyatida faoliyat yuritayotgan va yangi tashkiletilgan sanoat korxonalar soni [5]

Jumladan, Navoiy viloyati misolida ko‘radigan bo‘lsak, hududda joylashgan kon metallurgiya kombninati yurtimizdagi jami sanoat mahsulotining 10 foizini va budget daromadining 18 foizini ta‘minlaydi. Unda 58 ming xodim ishlaydi. Navoiy kon-metallurgiya kombinati xomashyo resurslarining hajmi bo‘yicha jahondagi oltin ishlab chiqaruvchilar orasida uchinchi o‘rinda turadi. Lekin aktivlarining qiymati xorijiy kompaniyalarnikiga nisbatan ancha kam. 2020-yilda ko‘rsatilga ma‘lumotlarga ko‘ra, kombinatning balans qiymati 1,3 milliard dollar bo‘lsa, shu darajadagi xorijiy korxonalarining bozor narxi 11 milliard dollarni tashkil etadi [3]. Shu bois NKMKni zamonaviy kompaniyaga aylantirish maqsad qilingan. Davlatimiz tomonidan bu borada kompleks chora-tadbirlar ko‘rilmoqda.

Keltirilgan diagramma ma‘lumotlariga ko‘ra, o‘tgan yilda Navoiy viloyatida 2022- yil 1- aprel holatiga faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalar soni 3 710 taga yetgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 2021-yil hisobiga nisbatan 13,3 foizga oshdi.

271 ta yangi sanoat korxonalar tashkil etilgan bo‘lib, ularning 15,5 foizi Navoiy shahri, 14,0 foizi Karmana tumani, 12,9 foizi Uchquduq tumani, 10,7 foizi Qiziltepa tumani, 10,3 foizi Xatirchi tumani hissalariga to‘g‘ri kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi “Kon-metallurgiya tarmog‘i korxonalar faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ- 4124-sonli qaroriga ko‘ra, zamonaviy korporativ

boshqaruv usullarini joriy etish, bozor mexanizmlariga o'tish, raqobatbardoshlikni oshirish, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi istiqbolli konlarni o'zlashtirish, "Navoiy kon-metallurgiya kombinati" davlat korxonasi (keyingi o'rinlarda — "Navoiy KMK" DK) ishlab chiqarish jarayonlariga jalb etilmagan va asosiy faoliyat turi bilan bog'liq bo'lmagan aktivlaridan samarali foydalanishni ta'minlash, shuningdek, "Navoiy KMK" DK mulki negizida yangi tashkil etilayotgan yuridik shaxslar faoliyatini tashkil etishni rivojlantirishga qaratilgan [4].

1-jadval 2022-yilda Navoiy viloyati hududidagi korxonalar tomonidan olingan foyda, mln.so'mda

t/r	Korxonalar	Foyda,
1	"Navoiy KMK" DK	3 025 109,4
2	"Issiqlik elektr stansiyalari"	92 072,4
3	"O'zbekiston elektrotexnika sanoati korxonalari" uysuhmasi	64 621,1
4	"O'zkimyosanoat" AJ	28 264,0
5	"O'zdonmahsulot" AK	935,1
6	"O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi huzuridagi Avtomobil yo'llar qo'mitasi	344,0
	Barcha korxonalar	3 211 346,0

Yuqorida keltirilgan jadval ma'lumotlaridan malumki, Navoiy kon metallurgiya kombinati faoliyatidan eng ko'p foyda olinib, 3 025 109,4 so'mni tashkil etadi. "Issiqlik elektr stansiyalari" AJ (92 072,4 mln. so'm), O'zbekiston elektrotexnika sanoati korxonalari uyushmasi (64 621,1 mln. so'm), "O'zkimyosanoat" AJ (28 264,0 mln. so'm), "Navoiyuran" Davlat korxonasi (22 783,0 mln. so'm) tarkibiga kiruvchi korxonalarga to'g'ri keldi.

Hisobot davrida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar tomonidan 1126,9 mlrd.so'mlik mahsulot ishlab chiqarildi. O'tgan yilda qo'shma korxonalarining umumiy ishlab chiqarishdagi ulushi 5,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, hisobot davrida bu ko'rsatkich 5,6 foizni tashkil etdi.

2021-yilga nisbatan o'tgan yilda xorijiy investorlar tomonidan ishlab chiqilgan sanoat mahsulolari ulushi ko'paygan bo'lishiga qaramasdan, yuqorida keltirilgan rasmdagi ma'lumotlarda bu ko'rsatkichlar pastligi keltirilgan.

Xorijiy investitsiyalar va kichik biznes egalari hamda tadbirkorlar tomonidan Navoiy viloyatida sanoat korxonalari ishga tushirilishi va davlat byudjeti tomonidan turli dotatsiya, subsidiya va boshqa qulaylik hamda imkoniyatlar berilishiga

qaramasdan(1-rasm), yuqorida keltirilgan 2-jadvaldagi ma'lumotlardan ma'lumki, Navoiy viloyati hududida joylashgan tuman va shaharlar orasida sanoat ishlab chiqarish hajmida katta tafovut mavjud.

Bunda Navoiy shahrida eng yuqori ko'rsatkich kuzatilgan bo'lib, so'nggi 5 yil davomida o'rtacha 84 foizni tashkil etadi. Biroq, G'ozg'on shahri va Tomdi tumanida sanoatning ishlab chiqarishdagi ulushi 0,1 foizni tashkil etib, bu ko'rsatkich boshqa hududlarga nisbatan eng past ko'rsatkichdadir. Bunga sabab, Navoiy shahri (84,7%), Karmana tumani (9,0%) va Qiziltepa tumanida (2,2%) joylashgan yirik sanoat korxonalarining ishlab chiqarish hajmlari yuqori ekanligi bilan izohlash mumkin.

Shuning uchun ham kichik biznes va tadbirkorlikga ahamiyat berilib, kichik korxonalarining tashkil etilishini yo'lga qo'yilishidan qat'iy nazar bu shahar va tumanda sanoat ishlab chiqarish hajmi kam bo'lib, bu byudjet daromadlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatmayqolmaydi. Shu kabi chekka qishloq zonalarida nafaqat kichik tadbirkorliklar tashkil etish, balki zamonaviy raqobatbardosh sanoat mahsuloti, shu jumladan qurilish materiallari, tikuvchilik va trikotaj buyumlari ishlab chiqarish bo'yicha yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish lozim. Bu orqali yo'l-transport, axborot-kommunikatsiya sohasini rivojlantirish, muqobil energiya manbalarini tatbiq etish loyihalarini amalga oshirish, aholining uy-joy-maishiy sharoitini yaxshilash, madaniy hordiq chiqarishini tashkillashtirishga qaratilgan tadbirlarni tashkillashtirish, ta'lim va tibbiyot sohasining moddiy texnik ta'minotini yanada mustahkamlashni yo'lga qo'yish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, mintaqaviy iqtisodiy siyosatni oqilona boshqarish, bunda asosan mamlakatimiz hududlarini geologik jihatdan o'rgangan holda bir sohaga jalb qilish muhim deb qaraymiz. Jumladan Navoiy viloyatining kon metallurgiya sanoatiga ixtisoslashgani, bu hududdagi tabiiy boyliklar jahondagi shu kabi sanoat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar o'rtasida yuqori o'rinda turishidir. Biroq, qazilma boyliklarini ishlab chiqarish jarayoni murakkab bo'lib, bu jarayonga ko'p mehnat resurslarini jalb etadi. Bu esa ishsizlik bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishga yordam bersada, ekologik muammolarni keltirib chiqarishga sababchi bo'ladi. Shuning uchun bu sohada yangi texnologiya va dasturlardan foydalanish, atrof-muhitga zarar keltiruvchi chiqindi va gazlarni qayta ishlash yoki korxonada tashkil etilgan texnologiya yordamida aholi qatlami yashovchi hududlarga chiqarilmasligi ta'minlanishi kerak. Shuningdek, kichik biznes va tadbirkorlikka katta ahamiyat berilayotgan bo'lsada yirik sanoatlashgan zonalarni shu kabi foydali qazilma va qulay geografik o'ringa ega

hududlarda tashkil etish lozim. Bu esa o'z navbatida mintaqa mahalliy byudjetlar daromadlarini oshishiga hamda aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini yaxshilanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Soliev A.S. *Mintaqaviy iqtisodiyot*. –T: Universitet. 2003.
2. Mamaraximov B.E., Mamatov M.A. *Iqtisodiy siyosatga kirish. O'quv q'llanma*. - T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 -252 b.
3. <https://kun.uz/uz/news/2020/02/26/Navoiy-kon-metallurgiya-kombinatida> -yangi-konlarni-ozlashtirish-boyicha-korsatmalar-berildi.
4. O'zbekiston Respublikasining "Kon-metallurgiya tarmog'i korxonalarini faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4124-sonli qarori.//www.lex.uz.
5. "2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Тошкент, 2022 йил 28 январь, ПФ-60-сон.

